

вищих навчальних закладів] / Архiepіскоп Ігор Ісіченко. – Львів: Святогорець, 2011. – 568 с. 6. Ніка О.І. Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст. : [монографія] / О.І. Ніка. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. – 444 с. 7. Перетц В. Панегірик "Въззерунок цнот превел[ебно] о. Є. Плетенецького" року 1618 / В. Перетц // Записки українського наукового товариства в Києві, 1909. – Кн. 6. – С. 54-68. 8. Сорока М.І. Зорова поезія в українській літературі XVII – XVIII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 "Українська література" / М.І. Сорока. – Київ, 1995. – 24 с. 9. Студинський К. Панегірик "Евфонія веселобрмячая", посвячений Петрові Могилі в р. 1633 / К. Студинський // Записки НТШ, 1895. – Т.8. – С. 1-14.

Список умовних скорочень назв джерел

Євх. – Євхаристиріон albo вдячність Петру Могилѣ, 1632. – Ст.-др. ЦНБВ, Ш. Кир. 27.

Просф. – Просфонима. Привѣт преосвященному архієпископу кир Михайлу, 1591. – Ст.-др. ЦНБВ, Ш. Кол. Попова 158.

Титов – Титов Ф.І. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків / Ф.І. Титов. – Київ : друкарня Української АН, 1924. – фмз с.

Падар Ю.А., асп.

АКСІОЛОГІЧНІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МЕМУАРИСТИЦІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто основні сучасні теорії тлумачення аксіологічності, її тісний зв'язок із категорією модальності. Доведено правомірність розгляду оцінки як дискурсивної категорії. Обґрунтовано важливість вивчення української мемуаристики першої половини ХХ століття як джерела ціннісних уявлень доби.

Ключові слова: аксіологічність, модальність, дискурсивна кат. Mane modern theories of rendering of axiologism, it's connection with modality are considered in the article. Validity of studying of valuation as text-forming discourse category are

proved. The importance of studying Ukrainian memoiristics of the beginning of XX century as source of evaluative visions is justified.

Key words: axiologism, modality, discourse category, Ukrainian memoiristics of start of XX century.

егорія, українська мемуаристика початку XX століття.

В статье рассмотрены основные современные тенденции трактовки аксиологичности, ее тесная связь с категорией модальности. Доказана правомочность рассмотрения оценки в качестве дискурсивной категории. Обосновано ключевое значение изучения украинской мемуаристики первой половины XX века как источника ценностных представлений об эпохе.

Ключевые слова: аксиологичность, модальность, дискурсивная категория, украинская мемуаристика начала XX века.

Основна тенденція розвитку сучасних гуманітарних наук загалом та лінгвістики зокрема полягає в активному вивченні галузей, що знаходяться на помежів'ї декількох областей знань, як правило, такий синтез має на меті вивчення функціональних аспектів мови і мовлення, їх безпосереднього зв'язку з навколишньою дійсністю, позамовною реальністю та способів її вербального відображення в комунікації. Таким чином, можемо говорити про міждисциплінарність як головну характеристику наукових студій.

Однією з основних категорій таких галузей знань, як, наприклад, когнітивна лінгвістика, прагмалінгвістика чи психолінгвістика є аксіологія, або категорія оцінки, яка стає безпосереднім виразником ставлення мовця до позамовної дійсності чи до висловлювання за допомогою лінгвальних та екстралінгвальних засобів.

Вивченням різних аспектів феномену оцінки в лінгвістиці займалися Ш. Баллі, В. Виноградов, О. Вольф, О. Потєбня Н. Арутюнова, В. Телія, В. Гак, Т. Космеда, І. Смуцинська та ін. Ще й досі немає сталого погляду на аксіологію та її "родовидову" приналежність.

Існує декілька поглядів на аксіологічність як наукову проблему: перший – оцінковість, чи "аксіологічна

модальність" [1] – це структурно-семантична категорія, хоча, О. Вольф, розвиваючи теорію модальної оцінкової рамки, основними елементами якої визначені "її суб'єкт і об'єкт, пов'язані оцінковим предикатом" [1, с. 12], зазначає, що "прагматичний і семантичний фактори не завжди легко розділити" [1, с. 13]. Другий – вивчення аксіології як категорії прагмалінгвістичної, яка, відповідно до цього визначення, становить засіб "динамічного впливу комунікантів" [8, с. 4] й об'єднання всього розмаїття оцінних значень, "мотивованих зв'язками між мовцем і дійсністю" (Т. Космеда) [7, с. 26].

Зазначені вище теорії характеризуються різноспрямованістю завдань: традиційний структурно-семантичний аналіз "пов'язаний з висвітленням значення слова" [7, с. 14] (вивчення мови як самодостатнього об'єкта, замкнутої системи), сучасні дослідники схильні розуміти значення слова як концептуалізацію (варіативність уявлень про предмет), аналізують "знання про світ" [7, с. 14] (мова як один із об'єктів співвідношення "мова-людина-дійсність").

Очевидно, що таке розуміння аксіологічності як специфічної форми сприйняття світу мовцем, з одного боку, й засобу впливу й регуляції поведінки реципієнта тексту, з іншого, дозволяє нам говорити про антропоцентричність категорії оцінки, про її соціальну закріпленість та узалежненість від норм, еталонів не лише, і не завжди, окремого автора-індивіда, але соціальної групи, прошарку, чи ширше – нації. З іншого боку, "...емоційні чинники разом з оцінковими є одним із джерел розвитку мови, а вираження емоційно-оцінкових значень – однією з семіологічних функцій мови" [7, с. 13], отже, серед характеристик аксіологічності можемо виокремити її різновекторність: оцінковість, з одного боку, спрямована до висвітлення реальності вербальними засобами, а з іншого – постає рушієм розвитку мови, джерелом її виражальних засобів.

Активне вивчення мовленнєвих категорій в лінгвістиці безпосередньо пов'язане з розумінням і вивченням тексту як цілісності, що має ряд власних диференційних ознак. Одна з таких ознак – модальність. Про модальність тексту як окрему наукову проблему говорив І. Гальперін, визначивши категорію

текстової модальності за низкою чинників: "суб'єктивна за природою, в тексті вона носить не граматичний, а функціонально-семантичний характер, виявляючись нерівномірно в різних фрагментах тексту і виражаючись через характеристику героїв, розподіл відрізків тексту, сентенції автора, актуалізацію окремих частин тексту і т. д." [2].

Розуміння текстової модальності усталилося в роботах О. Вольф, І. Смуцинської, М. Откупшикової, В. Кухаренко, С. Вауліної, О. Девіної, Н. Валгіної, А. Палійчук, О. Ніки, Т. Романова. Зокрема, М. Откупшикова вивчає модальність як текстотвірну категорію, В. Кухаренко, С. Вауліна, О. Девіна розвивають теорію авторської модальності, О. Ніка розглядає модальність у її зв'язку з модусом в значенні відношення мовця до повідомлюваного, Т. Романова розвиває теорію "мікротексту", або фрагмента тексту, об'єднаного одним (чи декількома) модально "сильними" реченнями. Для нашого наукового дослідження ці теорії є важливими з погляду співвідношення модальності й аксіологічності в тексті, адже ще й досі є проблематичним їх розрізнення, виокремлення одна від одної: "Якщо для А. Бондарко оцінка і модальність різнопланові категорії, то більшість дослідників (зокрема, Н. Ляпон) вважають, що в основі модальності лежить саме оцінка" [9, с. 167].

Підсумовуючи, ми вважаємо за доцільне розглядати аксіологічність як дискурсивну категорію. Під дискурсом ми розуміємо складне комунікативне явище, що враховує сукупність усіх контекстів повідомлення, "текст у сукупності з екстралінгвальними, прагматичними, соціокультурними й іншими чинниками" [6, с. 113]. Оцінка як виразник авторського ставлення до навколишньої дійсності та до повідомлюваного в тексті зокрема завжди узалежнена від низки екстралінгвальних чинників: авторської інтенції, що може бути зумовлена часом, історичними та особистими обставинами тощо; авторської картини світу як парадигми поглядів, ціннісних орієнтирів і настанов, що має безпосередній вплив на архітектоніку тексту, вибір тих чи інших вербальних (лексика, граматики, синтаксис, семантика) та невербальних (в усному мовленні – інтонація,

паузи; на письмі – підкреслення, виділення шрифтом чи лапками) засобів.

Такий тісний зв'язок ціннісних орієнтирів автора з архітектонікою твору дозволяє говорити про текстотвірну функцію аксіологічності. Текст стає єдиним комунікативним цілим саме завдяки своїй інтенційності, яка неможлива без оцінки, репрезентації власного погляду. Натомість аксіологічність виражається через текст, оскільки деякі оцінкові значення стають зрозумілими, актуалізуються лише через контекст [4].

Як вже зазначалося вище, аксіологічність як дискурсивна категорія враховує й включає в себе не лише суто мовні засоби, але й позамовну дійсність, занурює текст в історичний, культурний, соціальний контекст, тому велика кількість текстів, що можуть бути аналізовані з погляду способів та засобів вираження в них оцінкового ставлення, є виразниками не лише авторської рецепції, але й аксіологічних парадигм доби. За Л. Дроною, аксіологічний аспект не "обмежується" лише окремим текстом і окремим автором, а виходить на "простори" більш широкої концептосфери і може розкривати ціннісні уявлення не лише конкретної особистості, але й цілої етнокультурної спільноти на різних історичних етапах її формування й розвитку [5].

Таким чином, аксіологічність – це дискурсивна категорія, що служить вираженню індивідуально-авторського ставлення до дійсності чи повідомлюваного засобами мови, виконує текстотвірну функцію; враховуючи "широкий" (соціальний, культурний, політичний тощо) контекст, справляє активний вплив на реципієнта.

Особливо важливою ціннісний складник тексту стає у зламні епохи історії будь-якої держави: в добу нівеляції старих приписів, канонів і парадигм на перший план виходить постать митця як особистості, носія власних переконань, поглядів та аксіологічних уявлень. За таких умов індивід стає деміургом, творцем нової, хоча й локальної, замкнутої навколо однієї постаті реальності. Однією з таких епох в історії України стала перехідна в соціальному, культурному, політичному,

економічному та інших планах доба початку ХХ століття. Літературна спадщина цього періоду складає цілісний "текст", сформований великою кількістю "мікротекстів", кожен з яких має інтенцію, ціннісну парадигму та набір виражальних засобів, що разом мають впливати на реципієнта, читача, зануреного у позамовний контекст доби.

До такого "макротексту" входить сукупність текстів, зокрема, об'єктом наших зацікавлень стала мемуаристика початку ХХ століття, оскільки саме у щоденникових записах, спогадах, епістолярній спадщині митець "виступає назовні", межа між особою автора і наратора стирається аж до повної її нівеляції. Саме в щоденниках і спогадах ціннісний, аксіологічний складник виходить на перший план, адже завдання щоденника і полягає у відображенні авторського суб'єктивного погляду на дійсність. З іншого боку, якщо в художньому творі підбір вербальних і невербальних засобів вираження ціннісної парадигми митця завжди свідомий, то в щоденникових записах він може подекуди переходити у площину несвідомого, інтуїтивного, що особливо цікаво з аналітичного погляду. Крім того, художній твір – виразник усталеного погляду й, відповідно, закріпленої оцінки автора; в щоденниках чи листах оцінка одного й того ж явища позамовної дійсності може змінюватися, зміщуючи аксіологічні акценти тексту як цілісності аж до прямо протилежних. Такі процеси знаходять своє відображення й у мовних засобах і можуть стати предметом докладнішого аналізу.

Традиційно класикою мемуаристики початку ХХ століття"... вважають чотиритомник "Сторінки минулого" Олександра Лотоцького, "Спогади" (1861 – 1907) двотомний "Щоденник" Євгена Чикаленка, "Мої спомини про давнє минуле (1901 – 1914)" та "Мої спомини про давнє минуле (1914 – 1920 рр.)" Дмитра Дорошенка"[3, с. 11]. До цього переліку варто долучити й "Про дні минулі (спогади)" С. Єфремова. Всі вищезгадані постаті як активні культурні та політичні діячі були свідками одних і тих самих історичних перипетій, подій, були знайомі з приблизно однаковим колом постатей й, відповідно, мали власний погляд щодо цих подій і поглядів. Рецепт кожного з

митців могла не збігатися чи навіть кардинально відрізнятись одна від одної, що ставало поштовхом до виникнення дискусій (як, наприклад, дискусія в листуванні Є. Чикаленка та С. Єфремова щодо постаті Б. Грінченка), які поставали й у щоденникових записах, отже, можуть стати предметом компаративного аналізу з погляду використання подібних/відмінних мовних засобів для вираження різних аксіологічних парадигм.

Отже, аксіологічність – властивість тексту, яка, з одного боку, сполучає його з дійсністю, а з іншого, – стає рушієм розвитку мови, виконує онтологічну й текстотвірну функції. Оцінковість – важлива характеристика будь-якого тексту, але на перший план вона виходить у текстах, де особа автора має більший потенціал "виходу назовні", збігається з особою суб'єкта мовлення, як, наприклад, в мемуаристиці. Мемуари початку ХХ століття – важливе джерело аналізу оцінкових парадигм різних митців, особливо тому, що суб'єктивні погляди однієї чи декількох осіб стають виразниками настроїв, переконань, уподобань цілої доби.

1. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. Изд. 2-е, доп. / Е.М. Вольф – М. : Едитория УРСС, 2002 – 280 с. 2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981 – 139 с. 3. Гирич І. Передмова / І. Гирич // С. Єфремов. Щоденник. Про дні минулі (спогади). – К. : Темпора, 2011 – 792 с. 4. Данилова Р.Р. Категория оценки как способ выражения антропоцентризма в лингвистике / Р.Р. Данилова // Вестник ТГГПУ – 2011. – № 1(23) – С. 137-139. 5. Дронова Л.П. Становление и эволюция модально-оценочной лексики русского языка: этнолингвистический аспект / Л.П. Дронова. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 2006 – 256 с. 6. Колісник Ю. Текст і дискурс : проблеми дефініції / Юлія Колісник // Вісник університету "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології". – 2010. – № 675 – С. 111-114. 7. Космеда Т.А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах / Т.А. Космеда // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. філол. наук за спец. 10.02.01 – "українська мова", 10.02.02 – "російська мова" – Х. : Харк. держ. пед. ун-т. ім. Г.С. Сковороди, 2001. – 32 с. 8. Основы прагмалінгвістики. Учебно-методическое пособие для